

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ 22:1 (2017), SS. 1-23.

TEFSİRİN HEDEF VE SINIRLARI AÇISINDAN KEŞŞAF TEFSİRİ*

Gıyasettin ARSLAN**

Öz

Tefsir disiplininde, ortay konan şerh, izah, yorum ve tevillerin gaye ve hedefini bilmek son derece önemlidir. Bu durum aynı zamanda tefsir ilminin sınırlarını da beraberinde gündeme taşımaktadır. Tarihte ve günümüzde pek çok tefsir araştırmacısı diğer branşdaşlarını alanın dışına çıkmak ve hedeften sapmakla itham etmiştir. Bu çalışmada Keşşaf kritiği yapmakla devam edegelen sorunun çözümüne bir nebze katkıda bulunmak istedik.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Zemaşşeri, Gaye, Sınır.

The Keşşaf Interpretation in the Sense of Its Target and Boundaries

Abstract

It is very important to know the aim and target of the commentary, explanation, comment and tawils that put forward in the interpretation discipline. This situation also brings the boundary of the interpretation science to agenda. Lots of interpretation researchers have accused the other researchers to comment interpretation out of their main field and distort their target nowadays. In this study, by doing the Keşşaf criticism, we wanted to contribute the solutions of the problems which have lasted.

Key Words: Interpretation, Zamahshari, aim, boundary.

Giriş

Tefsirin hedef ve sınırının tespiti her şeyden önce Kuran'ın hedef ve sınırları ile doğrudan ilgilidir. Kuran'ın hedef ve gaye edinmediği hiçbir şey tefsire de konu olamaz. Dolayısıyla tefsirin hedef ve sınırları belirlenirken Kuran'ın hedef ve sınırları göz önünde bulundurulmalıdır. Tefsirde gidilecek nihai

---

* Bu Makale, 12 Mayıs 2017 tarihinde Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesince düzenlenen 14. Tefsir Akademisyenleri Koordinasyon Toplantısında sunulmuş olan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

** Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı, garslan@firat.edu.tr

sınır buna göre belirlenmelidir. Söz gelimi Kuran'ın amaçları arasında piramitlerin tarihi, yapı malzemesi ve sanat değeri gibi hususiyetleri yoksa müfessirin de tefsirinde bu gaye ve sınırlara özenle riayet etmesi gerekir.

Tefsir, rivayet ve tarih bilgisine dayalı bir ilmi disiplin olarak fıkıh ve kelim gibi normatif ilimlere bir tür malzeme tedarikçiliği yapma özelliğine sahiptir.¹ Tefsir Kuran'ı hem konu olarak ele alır hem de hüküm kaynağı olarak kullanır denirse, bu takdirde İbni Teymiyye'nin Fahreddin er-Razi ve et-Tefsiru'l-Kebir hakkındaki "onun tefsirinde her şey var, ama tefsir yok" eleştirisi haklılık kazanır. Çünkü et-Tefsiru'l-Kebirdeki kelim, felsefe, tıp, astronomi ve sair alanlarla ilgili bilgi, görüş ve değerlendirmeler teknik anlamda tefsir olarak kabul edildiğinde tefsir tefsir olmaktan çıkar ve Kuran bağlamında ansiklopedik bilgi derleme faaliyeti haline gelir.²

Tefsir Kuran'ın asli ve tarihi anlamını tespitle sınırlı bir faaliyet olarak kabul edilebilir. Tefsir ilminin en temel özelliklerinden biri ve belki de en birincisi normatif değil deskriptif olmasıdır. Daha açıkçası tefsir, ayetlerden fıkhî ya da kelamî hükümler çıkarma hedefi bulunmayan, bilakis gerek nüzul ortamında olup bitenler, gerekse o vasatta nazil olan ayetlerin kime ne söylediği ve ilk muhatapların o ayetlerden ne anladığı hususunda enformasyon sağlayan bir ilimdir. Kısaca denilebilir ki tefsirin işlevi Kuran'a Kuran olarak yaklaşmak ve ayetlerdeki ilk asli manayı nüzul tarihiyle buluşturarak ortaya koymaktan ibarettir.³

Taberi, Kuran'daki hitapları temelde zahir ve umum üzere yorumlama eğilimiyle "el ibretu bi umumil-lafz" şeklindeki usul kuralının ilk uygulayıcılarından. Taberi, zahir ve zahiri manayı tefsirdeki en temel sıhhat ölçütlerinden biri olarak görmüş ve sıkı sıkı Kuran'ın zahiri, tenzilin zahiri, ayetin zahiri, hitabın zahiri gibi farklı terkipler kullanmıştır. Buna göre Kuran ifadelerinin dildeki ilk ve asli anlamının esas alınması gerekir. Şafii'ye göre "Allah ve elçisi tarafından vaz edilen emir ve yasaklar umumi ve zahir manaya hamledilir. Hususiliği ima eden bir delil bulunması durumu hariç. Allah ve Resulü bir şeyi emir olarak bildirip açıkça isimlendirdiklerinde, o şeyin isminin/lafzının iktiza ettiği genellik ve açıklık neyse hükmünün de aynı şekilde umum ve zahire hamledilmesi gerekir. Çünkü Allah ve Resulü o hükmün umumi olduğunu kastetmemiş olsalardı mutlaka bu yünde bir beyanda bulunurlardı. Böyle bir beyanda bulunmadıklarına göre, bu demektir ki beyan edilmemiş şey aynı zamanda kastedilmemiş şeydir. O halde muhataba emredilen hüküm de sadece

¹ Mustafa Öztürk, *Tefsirin Halleri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2013, s. 40.

² Öztürk, *Tefsirin Halleri*, s. 42.

³ Öztürk, *Tefsirin Halleri*, s. 40.

bildirilmiş /beyan edilmiş hükümdür. Bunun aksi mümkün olmasa gerektir; çünkü Allah insanları gaybı bilmekle mükellef kılmamıştır.⁴ Şüphesiz Şafii ve Taberi gibi büyük otoriteler referansı ile yapılan bu değerlendirme, bizim girişte dikkat çekmek istediğimiz Kuran'ın gaye ve hedefleri ile tefsirin gaye ve hedeflerinin birliğine vurgu yaparak tefsirde olabilecek sübjektif kanaat ve asılsız tevilatın önünü almak için haklı olarak öngörölmüş metodik bir tedbirdir.

Bu bildiride Zemahşeri'nin, hedef ve sınırları açısından tefsir disiplininde sahip olduğu konumu kısmen incelemeye çalışacağız. Tefsiri mümkün olan ayetlerin yorumunda hedef ve sınır belirlemek zor olduğu gibi, tefsiri çok zor olan ayetler ile bazı müteşabih ayetlerin hedef ve sınırlarını belirlemek de oldukça zordur; söz gelimi "dabbe" nin mahiyeti hakkında elimizde net bir bilgi mevcut değildir. Nitekim Zemahşeri de "dabbe"nin tefsirinde klasik tefsir kitaplarında yer alan, bilinen bilgi ve rivayetlerden farklı bir yorum yapmamıştır.⁵ Bu durumda bu ayeti neye göre, niçin, ne kadar tefsir edebiliriz. Öte yandan manası çok muhkem hatta en muhkem ayetlerin bile tefsirinde sınır belirlemek zordur.

Bu yüzden, yapılacak yorumların, yazılacak tefsirlerin -yapıldığı kadarıyla- Kuran ayetleriyle paralelliğine, Kuran'ın mana ve maksadına uygunluğuna ve murad-ı ilahiyi keşfe bir katkısının olup olmadığına bakmak gerekmektedir. Kanaatimizce sınırı, hedef ve gayeyi belirleyen ana unsur bu üç husus olmalıdır.

Tefsire faydalı her çeşit bilgi alınır, alınmalıdır anlayışı, tefsirin gaye ve hedefini yok eder, tefsir alanının sınırlarını belirsiz hale getirir. Kanaatimizce, Tefsirden amaç her tür faydalı bilgiyi bir araya getirmek olmamalıdır. Amaç ve hedef murad-ı ilahiyi yakalamak ve verilen mesajı tespit etmek, mesajı netleştirmektir. Buna göre, dikkat edilmesi gereken nokta ilahi mesajı örten, gizleyen, tali duruma iten, şüpheli hale getiren her türlü izah, rivayet, yorum, tevil ve tefsirlerden uzak durmaktır.

Tefsirde "kiyle" şablonu ile, mahiyet ve gaye bakımından birbirinden çok farklı her tür görüş peş peşe sıralanarak tefsirin sınırları içinde kabul edilmesi durumunda ortaya çıkacak rivayet ve rey stokları/harmanı, ayetlerin yüklü olduğu esas anlamı, mesajı ve gayeyi müphem hale getirecektir. Bu durumda da murad-ı ilahi -ki tefsirde esastır- daha da kapalı hale gelecektir. Oysa tefsir, sözü kapalı halden kurtarmak demektir.

⁴ Öztürk, *Tefsirin Halleri*, s. 66.

⁵ Mahmud b. Ömer ez-Zemahşeri el-Harezmi, *el-Keşşaf*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 2001, c. III, s. 388-390.

Zemahşeri'nin sık sık "kiyle" ve "ruviye" ile ihtimalli üslup kullanması müteşabih ayetler için tölere edilebilir; ancak muhkem ayetlerde kanaatimizce bu olmamalıdır. Taberi'nin yöntemi ile bu yöntem birbirinden çok farklıdır, çünkü rivayetlerin mantığı ayrı, dirayetin mantığı ayrıdır.

Bu anlamda Zemahşeri, Kitabın maksat ve gayesine uygun tefsir yapabilmiş midir? Diğer bir ifadeyle tefsirin tabii sınırları içinde kalabilmiş midir? Bu bildiride bu sorulara cevap aramaya çalışacağız.

İçinde tefsirle alakasız malumatın en az olduğu tefsir Keşşaf'tır. Çünkü o bidatlerden, israiliyattan ve zayıf rivayetlerden sakınan, dirayet ağırlıklı bir tefsirdir. Onun karakteri ve yöntemleri tefsirin, gayesinden uzaklaşmasına manidir. Bu yüzden sempozyumun anlam ve önemine uygun düşmesi bakımından Keşşafı tercih ettik.

Zemahşeri, sahih tefsir yöntemlerinden hepsini başarıyla kullanmıştır. Kuran'ı Kuranla tefsir yöntemi, en sık kullandığı yöntemlerin başında gelir. Tefsir ilminde ana kural Kuranı Kuranla tefsir etmektir. Zemahşeri'nin de tefsirinde bu yöntem özenle ve dikkat çekecek derecede sık sık kullanılmıştır. Sonra sünnetle tefsir, sahabe sözleriyle, tabiun sözleriyle tefsir yapmıştır. Arap dilinin bütün özelliklerine tefsirinde yer vermiş; Beyan, meani gibi belagat ilimlerini asla göz ardı etmemiştir. Sonra kıraat farklılıklarına yer vermiş, zaman zaman bazı tercihlerde bulunmuştur. Aynı şekilde Kuran ilimlerine başvurmuş, tefsir usulünün mühim bir ilkesi olan münasebatü'l- Kuran'a dikkat çekmiştir.

Zemahşeri, görebildiğimiz kadar tefsirin konusu, gayesi ve sınırlarına en çok riayet eden müfessirlerden biridir. Bu yüzden onun tefsirinde haşiv türünden bir ziyadelik, fazlalık bulmada zorlandık; bununla beraber kendi kişisel ve sübjektif gözlemlerimize göre bazı ayetlerin tefsirinde az da olsa gaye, hedef ve sınır ihlali yaptığını da iddia edebiliriz.

1. Tefsir Usulünde Sınır İhlali (Nesh)

Zemahşeri Kuran ayetleri arasında bedelli bedelsiz hem hükmün, hem lafzın ayrı ayrı hem de beraber nesh olabileceğini kabul eder.⁶ O, Mütevatir sünnetle neshi caiz görür. Kanaatimizce bu, tefsirin konusu ve sınırlarının dışındadır. Tefsirin gayesi de bu değildir.

Öte yandan görebildiğimiz kadarıyla Zemahşeri nesh konusunda gayet mütesahil davranmaktadır. Normal bir kelimenin izahında bile şiiirden, sahabeden, hadisten, tabiinden delil getiren Zemahşeri, mensuh saydığı ayetlerin hiçbirinde delil getirme gereği duymamıştır. Bu da onun tefsirin konusu, gayesi hedef ve sınırı bakımından yaptığı en büyük hatalarındandır.

⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, c. I, s. 201-202.

Arap dilinin doğal kullanımı ve edebiyatından ibaret olan belagat hakkında alabildiğine cehd ve çaba gösteren Zemahşeri'nin nesih konusunda aynı gayreti göstermemesi anlaşılammaktadır. Kuran'ın lafzına, kıraatına bu kadar önem veren, titiz davranan Zemahşeri'nin hükmü iptal edilen, anlamı yok sayılan ilahi kelimelerde aynı hassasiyeti göstermemesi kabul edilemez. Şimdi onun nesh savunusuna birkaç örnek verelim.

Örnek 1

Mesela haram aylarda savaşmanın haram olduğunu söyleyen Bakara 217. Ayetin

يَسْتَأْذِنُكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَزُوغُوا عَنْ دِينِكُمْ إِنْ اسْتَطَاعُوا وَمَنْ يَزِدِدْ مِنْكُمْ عَن دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

"Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: "O ayda savaş büyük bir günahdır. Allah'ın yolundan alıkoymak, onu inkar etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak Allah katında daha büyük günahdır. Zulüm ve baskı ise adam öldürmekten daha büyüktür. Onlar, güç yetirebilseler, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler. Sizden kim dininden döner de kafir olarak ölürse öylelerin bütün yapıp ettikleri dünyada da, ahirette de boşa gitmiştir. Bunlar cehennemliklerdir, orada sürekli kalacaklardır." ayeti diyor⁷ Tevbe suresi 5. Ayeti ile nesh edilmiştir. "Ve ekserul ekavil ala enneha mensuhetun bi kavlihi"

فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرْمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَأَحْضُرُوهُمْ وَأَقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

"Haram aylar çıkınca bu Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin. Eğer tövbe ederler, namazı kılıp zekâtı da verirlerse, kendilerini serbest bırakın. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir." Halbuki Tevbe suresi 36. ayette

إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرْمٌ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَدِيمُ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ

"Şüphesiz Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısında, Allah katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır. İşte bu Allah'ın dosdoğru kanunudur. Öyleyse o aylarda kendinize zulmetmeyin. Fakat Allah'a ortak koşanlar sizinle nasıl topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlarla topyekûn savaşın. Bilin ki Allah, kendine karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir." Buna göre "onlar

⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, c. I, s. 285-286,

haram aylarda veya diğer aylarda size saldırırsa siz de saldırın hükmü çok açık olarak bulunmaktadır.”⁸

Örnek 2

Zemahşeri, Bakara Sûresi (256)

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ
لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O halde kim tâğûtu tanımayıp Allah'a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapmıştır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.” Ayetini hiçbir delil belirtmeden mensuh sayıyor.⁹ Gerçekte ise bu ayet mensuh değildir, çünkü aynı mesajı veren başka ayetler de vardır. Bu ayetin mensuh kabul edilmesi, insanların baskı ve zorlama yöntemlerle imana getirilmesi, dine sokulması anlamına gelir. Oysa bu, Kuran'ın davet metoduna ve açık ayetlerine aykırıdır. Dinde zorlama vardır deyip inanç baskısı mı yapılacaktır? Herkesi zorla inandırma yolu mu açılacaktır? Cebrden bu kadar kaçınan Zemahşeri, Allah'a yakıştıramadığı cebri, devlet adamlarına, imamlara ve valilere uygun mu görecektir? Bu açık bir çelişkidir. Bu itizali tefsirin anlaşılabilmesi için Mutezile'nin “emri bi'l-maruf ve nehyi ani'l-münker” ilkesinin hatırlanması gerekir. Başka bir yerde ise Allah Teâlâ'nın tevbeyle kabul etmesi vaciptir diyor.¹⁰ Bu şu demektir, Allah Teâlâ bir kulun tövbesini kabul etmek zorundadır. Allah Teâlâ cebr yapmamalı, yapamaz; fakat kuldun talebe karşı yüce Yaratıcı tevbeyle kabul etmeye mecburdur. Evet, kul cebr etti dememiş ama sonuç böyle ortaya çıkıyor. Bunun da nedeni hizip, ideoloji ve mezhepçi hassasiyet ve heyecandır. Kanaatimizce neshçi bakış veya diğer bir ifadeyle iptalci bakış ne Kuran'ın hedef ve amaçlarına hizmet etmiş, ne de tefsirin sınırlarına riayet etmiştir. Tefsirin sınırlarında ayetin anlam sahasının sınırları olabilir; ancak ayetin iptali olamaz. Bu nesih tefsirle de alakalı bir şey değildir. Esasen tefsire dair bir mesele değildir. Ayetin iptal edilmesi tefsir olamaz; bunun adı başka bir şeydir. O da konumuzun dışındadır.

2. İdeolojik Tefsir Yaparak Gaye ve Sınır İhlali

Örnek 1

فَلَمَّا اهْبَطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَأَمَّا يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا فَمَنِ تَّبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

“İnin oradan (cennetten) hepiniz. Tarafımdan size bir yol gösterici (peygamber) gelir de kim ona uyarsa, onlar için herhangi bir korku yoktur, onlar

⁸ Suyuti, C. – Mahalli C., *Tefsiru'l- Celaleyn*, Muessesetu'r-Reyyan, Beyrut, 2010, s. 192.

⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, c. I, s. 331,

¹⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, c. I, s. 444.

üzülmeyeceklerdir" dedik." (Bakara, 38.) Ayetteki "kulna ihbitu" فُلْنَا اهْبِطُوا emrini izah ederken Zemahşeri şunları söylemektedir:

Eğer Adem'in işlediği günah büyük günahdır dersin enbiyanın ismetinden dolayı onlar büyük günah işleyemezler, şayet küçük günah yüzünden cennetten çıkarıldı dersin o takdirde de neden küçük bir günah yüzünden hem elbisesinden soyulup çıplak kaldı, hem de büyük isyan ve tuğyan içinde olan iblis "şeytan" gibi cennetten çıkarıldı (ihraç). Cevaben deriz ki: Bu hata her şeye rağmen hakikaten küçük bir hata idi; fakat ona yapılan bu muamelenin hikmeti, işlediği hatanın büyük olduğunu göstermek (tazimen li'l-hatiyeti), onun çok çirkin olduğunu beyan etmek içindir. Bunun da amacı Adem'i ve soyundan gelenleri küçük hatalardan sakındırmak, diğer günahlardan korumak ve "Adem tek bir günah yüzünden cennetten çıkarılmışsa siz onun zürriyetleri olarak çok günah işleyerek nasıl cennete gireceksiniz" şeklinde bir bilinç oluşturmak ve bu şuuru vermek içindir."¹¹

Burada açıkça görüleceği üzere Zemahşeri, enbiyanın büyük günah işlemekten masum olduğunu söylediği halde (tazimen li'l-hatiyeti), "bu hatayı büyük göstermek için" şeklindeki beyanıyla çelişkiye düşmüştür. Bu hata onu tefsirin sınırları dışına çıkarmaz. Neticede yanlış yorum yapmıştır; doğru yorum kadar yanlış yorum da tefsirin tabiatındandır. Ancak burada biz tefsirin hedef ve sınırları açısından meseleye bakmak durumundayız. Buna göre müfessirimizin esas açması gereken kelime "hubut" idi. Bu "hubut"un nasıllığı idi. Kısmen de bu cennetin nerede olduğu idi. Fakat müfessirimiz, vad ve vaid denilen kendi ideolojik ve mezhebi saiklerinin tesirinde kalarak şu sınır ihlalleri yapmaktadır: Bu yorum şu anlama gelir: "Ey küçük günah işleyenler, Rabbiniz, babanız Adem'in ufak bir hatasına bile tahammül etmeyip onu cennetten kovmuşsa, sizi de asla affetmez." Oysa bu, Kuran'ın genel anlatım ve ilkelerine uymayan bir yargıdır. Zemahşeri bu yargısını dolaylı söylese de verdiği mesaj budur. Kuran "vasiet rahmeti kulle şey" diyor; ayrıca şirkten başka dilediği her günahı bağışlayacağını haber veriyor.¹²

Zemahşeri'nin vad ve vaid ilkesini esas aldığını biliyoruz; amacımız bunu tespit etmek değildir; amacımız ihbitu emrinin tefsir sahasının sınırlarıdır. İhbitu emrinden de, çok günah işleyenlerin cennete girip girmemesi meselesine yol bulunmaz, kapı açılmaz. Sonra Zemahşeri bu ifadelerinden 5-6 satır sonra, aynı sayfada¹³ Allah Teâlâ'nın buzağıya tapma gibi büyük günah işleyen Beni İsrail'e olan affını anlatıyor.

¹¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, c. I, s. 158-159.

¹² Nisa, 4/46.

¹³ Zemahşeri, *Keşşaf*, c. I, s. 159, 167.

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ

"Ey İsrailoğulları ! Size verdiğim nimeti hatırlayın. Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size verdiğim sözü yerine getireyim. Yalnız benden korkun." (Bakara, 40) Zemahşeri bu nimetleri, Firavundan kurtulmaları, buzağıya tapmalarının affedilmesi ve tövbelerinin kabul edilmesi şeklinde tefsir ediyor.¹⁴ Evet Beni İsrail'in affedilmesi ve tövbelerinin kabul edilmesi ayette sarahaten bildiriliyor. Büyük günah işleyen Beni İsrail'in affının mevzubahis olduğu bir ayet pasajında, (çok da olsa) küçük günah işleyen Müslümanların cennete girmesinin zorluğunu dile getirmenin, tefsirin hedef ve sınırları açısından yerini tayin etmede zorlanıyoruz.

Zemahşeri'nin bu yorumu bize Haricilerin müşriklere karışmayı Müslümanları sorguya çekmelerine benziyor. Vasıl b. Ata (v. 131) ve arkadaşları Haricilerin eline düştüklerinde ancak kendilerinin müşrik olduklarını söyleyerek kurtulabilmişlerdi. Zira Hariciler,

وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ

"Eğer Allah'a ortak koşanlardan biri senden sığınma talebinde bulunursa, Allah'ın kelâmını işitebilmesi için ona sığınma hakkı tanı. Sonra da onu güven içinde olacağı yere ulaştır. Bu, onların bilmeyen bir kavim olmaları sebebiyledir." (Tevbe, 6) ayetinin zahirini esas aldıklarından Vasıl ve arkadaşları biz Müslümanız deselerdi öldürülebilirlerdi.¹⁵

Örnek 2

Müfessir her zaman tefsir alanının içinde olmalıdır. Zemahşeri gibi birisi bile, mesela Ali İmran suresi 18-19. ayetlerin tefsirinde İslam'ı salt "adalet ve tevhid"le özdeşleştirerek aynı yerde beş kez adalet ve tevhid vurgusu yapması, ardından teşbihe giren yorumlarda bulunanlar, rüyetullahı yani Allah'ın görülebileceğini mümkün görenler veya cebri ki o cevri ta kendisidir, benimseyenler kısaca (Mutezile gibi düşünmeyen) herkesi İslam dininden saymamak gibi bir yorumda bulunmuştur. Aynen şöyle diyor: "Allah bildiriyor ki İslam "adalet ve tevhid"den ibarettir. İslam, Allah indinde yegâne dindir. Onun dışındakiler İslam dini sayılmaz. Teşbihçiler cebirciler, rüyetullahı caiz görenler vs. Allah'ın yegane dini olan İslam üzere olamazlar."¹⁶

Bu görüşlerinin doğru olup olmaması burada bizim direkt konumuz değildir; burada bizi ilgilendiren husus onun bu ayet - ki bu ayetin esas bağlamı ehli kitaptır; aynı surenin 20. ayeti bunu çok net olarak gösteriyor- üzerinden

¹⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, c. I, s. 159.

¹⁵ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessîrun*, c. II, s. 218.

¹⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, c. I, s. 373-374.

kendi ideolojisine destek aramasıdır. On satır yazının içinde beş defa adalet ve tevhid ilkesini hatırlatması bu anlama gelmektedir. Şu da açıktır ki bu yapılan ideoloji ve mezhep savunusudur; ayeti şerh değildir. Bu artık tefsir olmaktan çıkmış ideoloji propagandası olmuştur. Tefsir ise herhangi bir ideolojinin propagandası olamaz. Dikkat edilirse itirazımız Zemahşeri'nin doğru veya yanlış tefsir edip etmediğine değildir. Allah Teala'nın görülüp görülmemesi meselesine değildir; bu ihtilafli bir konudur; ancak onun bu ihtilafli, müteşabih ve çok ihtimalli ayetleri tamamen muhkem gibi ve ihtimalsiz varsayarak, diğer fırkaları İslam dışı sayması onun tefsir alanının sınırlarını zorladığı hatta dışına çıktığı, tefsir değil fakat itizal propagandası yapmaya başladığı anlamına gelir. Bu da bize tefsirin sınırları problemini hatırlatır. Bu, tam da bizim tefsirin hedef ve sınırlarının ihlal edilmesi dediğimiz şeydir. Bununla beraber Zemahşeri'nin çok muhkem ayetlerde onlarca ihtimalden bahsettiğini de biliyoruz. Geçen örneklerde bunu açıkça gördük. Muhkem ayetleri ihtimaliyata yorarak tefsir etme, müteşabih ayetleri tek anlamlı ve kesin bir dille yorumlamak tefsir disiplini açısından tutarlı olmasa gerektir. Zemahşeri üstadımız burada tam tersini yapmıştır.

3. Eksik ve Tekellüflü Tefsir Yaparak Sınır İhlali

Zemahşeri Bakara suresi 24. Ayetin tefsirinde,

فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ

"Eğer, yapamazsanız -ki hiçbir zaman yapamayacaksınız- o halde yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının. O ateş kafirler için hazırlanmıştır." وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ "vekuduha'n-nasu ve'l-hicare" ifadesini tefsirinde gayet isabetli, faydalı, gerekli ve doğru bilgilerle açıklamalarda bulunuyor; ancak bir yere geldiğinde sınırı ihlal etmiş oluyor: O, cehennemdeki ateşin türlü türlü olduğunu, herkese uygun azabın olacağını belirttikten sonra insanların da şeytanların da kendi kendilerinin aynı zamanda yakıtları olacaklarını da söyledikten sonra şöyle bir soru soruyor: "Sen dersin ki neden insanlarla taşlar özellikle bir arada zikredilerek, taşlar da onlarla beraber yakıt olarak anıldı. Buna cevap olarak deriz ki, çünkü onlar dünyada kendilerini taşlara adanmış, bağlamışlardı. Nitekim onlar o taşları yontarak onları put edinmiş, onları Allah'a şerik, benzer (endad) yapmış ve onlara tapmışlardı. Oysa Allah Teâlâ onlar hakkında şöyle diyor.

إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبٌ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ "Hiç şüphesiz siz ve Allah'tan başka kulluk ettikleriniz cehennem odununuz. Siz oraya varacaksınız." (Enbiyâ Sûresi (98). İşte bu ayet, tefsirini yaptığımız ayetin müfessiridir. Onu açıklıyor. Çünkü "ve ma tabudune min dunillah" مِنْ دُونِ اللَّهِ kısmı hem taşları hem de insanları içine alıyor. "hasabu cehennem" de cehennemın yakıtı anlamına

geliyor. İnkârcılar taptıkları taştan putların da şefaathet yetkisi olduğunu ve onlara gelecek azabı defetme, hatta onların yerine bile yanma vehmi taşıdıklarından dolayı Allah Teâlâ da onlara anlayacakları dilden, yaptıkları amel cinsinden bir azap vereceğinden ayette taşları özellikle zikretmiştir. Hem bu taşlarla onlar dağlanacak, hem de taptıkları bu taşlardan dolayı (ilah zannettikleri için) elem ve hasretleri çoğalsın diye özellikle taşlar zikredilmiştir.¹⁷

Tüm bu izahlar gayet yerinde ve güzel açıklamalardır. Ancak tefsirde sınır açısından bir ihlal vardır. Çünkü o zaman akla şöyle bir itiraz gelir: Bu taptıkları sahte ilahlar, mabutlar, putlar taştan değil de örneğin ağaçtan olsaydı, bu durumda o taptıkları odunlar, ağaçlar, kütükler yanmayacak mıydı? Zemahşeri'nin yaptığı tefsir ne kadar doğrudur? Sonra bu putlar altın, gümüş, demir vs. den olsaydı yine de mi ateşe atılmayacak idiler? Eğer cevabımız yine de atılacaklardı şeklinde olursa o zaman Zemahşeri'nin yorumu eksik kalmış, sınırı tam belirlenmemiş demektir. Şayet atılmayacak ise o zaman taştan yapılan putların daha da mı özellikli oldukları sorulabilir. Şefaathet yetkisi ve güçlerinin daha fazla olduğu mu iddia edilmektedir? Şeklinde itirazlar edilebilir. Dolayısıyla Zemahşeri'nin bu tefsiri hem tekellüflü, hem de tefsirin sınırlarını zorlamaktadır.

Zemahşeri, cehennem asli yakıtının taşlar olduğunu sonradan onlara insanların da eşlik edeceğini söyleseydi bu daha makul olurdu. Ayrıca Kuran'a bakıldığında saptırma ve ilahlık taslayanların taşlar değil insanlar olduğu çok açık olarak görülecektir. Gerçek bu iken Zemahşeri'nin, ilahlaşmak isteyen, ilahlık taslayan zorba ve ceberutlardan bahsetmemesi, beşerin zalimlerini örnek vermemesi (en azından bu ayetin tefsirinde) kanaatimizce tefsirin hedef ve sınırları bakımından eksik kalmıştır. Yontulan taşlar üzerinde yoğunlaşmak ise tefsir faaliyetinin sınırlarını zorlamıştır. Beşer tarihinde taşa değil, lider ve önderlere, ileri gelenlere tapıldığı bir gerçektir:

وَقَالُوا رَبَّنَا إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَّرَاءَنَا فَاصْلُواْنَا السَّبِيلَا "Yine şöyle diyecekler: "Ey Rabbimiz! Biz önderlerimize ve büyüklerimize itaat ettik de bizi yoldan saptırdılar." (Ahzâb, 67)

رَبَّنَا اجْعَلْ مِنَّا جُمْ حَضْعَةً مِن الْعَذَابِ وَالْعَنْهُمْ لَعْنًا كَبِيرًا "Ey Rabbimiz! Onlara iki kat azap ver ve onları büyük bir lanete uğrat." (Ahzab, 68) Onlar da insan türündendir. Şu halde Zemahşeri'nin Enbiya suresi 98. Ayetini bu ayete açıklayıcı olarak getirmesi doğrudur ancak eksiktir.

4. Fasid Kıyas Yapararak Sınır İhlali

وَاتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكٍ سُلَيْمٍ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمٌ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنزِلَ عَلَىٰ الْمَلَائِكَةِ بِنَايِلٍ هَارُوتَ وَمَاوُوتَ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّىٰ يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا

¹⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, c. I, s. 133.

مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ وَلِيُفَسِّسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

"Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler. Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedi. Fakat şeytanlar, insanlara sihri ve (özellikle de) Babil'deki Hârût ve Mârût adlı iki meleğe ilham edilen (sihr)i öğretmek suretiyle küfre girdiler. Halbuki o iki melek, "Biz ancak imtihan için gönderilmiş birer meleğiz. (Sihr) caiz görüp de) sakın küfre girme" demedikçe, kimseye (sihir) öğretmiyorlardı. Böylece (insanlar) onlardan kişi ile karısını birbirinden ayıracakları sihri öğreniyorlardı. Hâlbuki onlar, Allah'ın izni olmadıkça o sihirle hiç kimseye zarar veremezlerdi. (Onlar böyle yaparak) kendilerine zarar veren, fayda getirmeyen şeyleri öğreniyorlardı. Andolsun, onu satın alanın ahirette bir nasibi olmadığını biliyorlardı. Kendilerini karşılığında sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bilselerdi." (Bakara, 102)

Zemahşeri'nin (rahimehullah) "Sihir öğrenme"yi felsefe öğrenmeyle eş tutarak ondan sakındırması¹⁸ kanaatimizce hem ayetin anlam sınırlarını zorlamıştır, hem de ayetin hedef ve gayesinin dışına çıkmıştır. Çünkü sihrin yasaklanmasının illeti olarak ayette onun küfür olduğu, kişi ile karısının arasını ayıracak kadar etkileyici bir fitne ve zarar verici özelliğinin bulunması gibi sıfatlarından dolayı yasaklandığından bahsedilmektedir. Oysa felsefede ne karı kocanın arası ayrılmakta, ne felsefe okuyan küfre sapmakta, ne de felsefe okuyan herkes ondan zarar görmektedir. Dolayısıyla Zemahşeri'nin bu kıyası ayetin anlam ve mesajları açısından biraz ilgisiz kalmıştır. Ayetin içeriği ile de uyumlu değildir, tefsirin hedef ve sınırları açısından da isabet kaydettiği iddia edilemez.

5. Çok İhtimalliliği Tefsirde Bir Yöntem Olarak Kullanması

Örnek 1

سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّيْتَهُمْ عَنِ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ

إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

"Bir takım kendini bilmez insanlar, "Onları (müslümanları) yönelmekte oldukları kıbleden çeviren nedir?" diyecekler. De ki: "Doğu da, Batı da Allah'ındır. Allah dilediği kimseyi doğru yola iletir." (Bakara,142)

Zemahşeri, bu "sufehadan kasıt Yahudilerdir" diyor ilk anlam olarak. İkinci ihtimal münafıklardır; üçüncü ihtimal de müşriklerdir. Bu ayette kastedilenlerin Yahudi oldukları ihtimali en doğrusudur. Çünkü bağlam Yahudilerdir. Bu durum zaten 142 ve 143. ayetlerde açıktır:

¹⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, c. I, s. 199.

سَيُقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلِيَهُمْ عَن قِبَلِهِمُ الَّذِي كَانُوا عَلَيْهِمْ قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِكُ وَالْمَعْرُوبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

"Bir takım kendini bilmez insanlar, "Onları (müslümanları) yönelmekte oldukları kiblede çeviren nedir?" diyecekler. De ki: "Doğu da, Batı da Allah'ındır. Allah dilediği kimseyi doğru yola iletir." (Bakara, 143)

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعِ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَيَّ عَقْبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرُؤُوفٌ رَحِيمٌ

"Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık. Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de biz, yönelmekte olduğun ciheti ancak; Resûl'e tabi olanlarla, gerisin geriye dönecekleri ayurt edelim diye kible yaptık. Allah imanınızı boşa çıkaracak değildir. Şüphesiz, Allah insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir."

Ayet net olarak anlaşılmaktadır. O ayetlerde anlatılanların Yahudiler olduğu çok net olarak görülmektedir. Buna rağmen münafık ve müşrikler ihtimaline yer vermenin tefsire ne gibi bir katkısı olmaktadır? Tek bir ayetin tefsirinde üç farklı sosyal-dini grubu hatırlatmanın ne faydası olabilir? Bu "kile"lerin kanaatimizce bir faydası yok; esasen Kuran pek çok surede münafıklardan defaatle bahsediyor, müşriklerden de; fakat bu ayetin özelinde Yahudilerden bahsediyorsa artık burada da başka grupların adını zikretmenin tefsire bir faydası olmayacaktır. Sonra Bakara suresi zaten müşriklerden bahsetmiş sonra münafıklardan epeyce bahsetmişti, burada da Yahudilerden bahsediyor. Ve mesaj, hem ayetin lafzı ve manası üzerinden veriliyor, hem de ayetin bağlamı üzerinden veriliyor. Bu pasajda araya müşrik ve münafıkları sokmak iki yönden sakıncalıdır: 1. Ayetin bağlamı ihlal edilmiş olur. Konu Yahudilerse artık başka bir grubu araya katmanın bir anlamı yoktur. 2. Ayetin lafzı ve manası yani bizatihi kendinde baskın olan anlam sanki ihtimaliyata müsaitmiş gibi anlaşılabilirliğinden dolayı ayetin mesajı, anlamsal vurgusu ve beyan gücü zayıflamış olur. Okuyucu "net anlam bu değil" gibi bir hisse kapılabilir. Esasen çok ihtimallilik müteşabih ayetlerin özelliğidir; oysa bu ayetler muhkemdir.

Müfessirimiz, Ayetin tefsirinde sufaha kelimesini izah ederken, hem bu ayette hem başka ayetlerde, sık sık kile tabiri ile daha az doğru olabilecek yorum ve ihtimallere yer veriyor. Bu yöntem araştırmacılar için bir zenginlik vs. olsa da normal Müslüman halk kitleleri için pek faydalı olduğu söylenemez. Bu iki yönden sağlıklı değildir. 1. Allah'ın muradı bir tanedir hem o, hem şu, hem bu olamaz. Kaldı ki bu ayetler müteşabih değildir. Şayet müteşabih olsalardı o

zaman müfessirin kile şablonu ile ayette müterakim ihtimalli anlamları sıralamasının bir mantığı olurdu. Fakat muhkem bir ayetin tefsirinde ihtimalleri sıralamanın sağlıklı ve faydalı bir tefsir olduğu iddia edilemez. 2. Tefsir, ayetin anlam sınırları içine giren her türlü (faydalı bile olsa) bilgiyi sıralayıp peş peşe anlatmak değildir. O zaman örneğin sadece bir güneş kelimesi hakkında ciltlerce faydalı bilgi toplanabilir. Bilgi yığmanın, tefsirin hedef ve gayeleri arasında olmadığı doğru kabul edildiği takdirde bu tür sınır dışı tefsirler de meydana gelmez.

Örnek 2

Zemahşeri aynı anlayışı, Bakara suresi, 124. Ayette yaptığı tefsirde de göstermektedir.

وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي

الظَّالِمِينَ

"Bir zaman Rabbi İbrahim'i bir takım emirlerle sınamış, İbrahim onların hepsini yerine getirmiş de Rabbi şöyle buyurmuştu: "Ben seni insanlara önder yapacağım." İbrahim de, "Soyumdan da (önderler yap, ya Rabbi!)" demişti. Bunun üzerine Rabbi, "Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz" demişti.

Bu ayetin tefsirinde بِكَلِمَاتٍ "kelimat" hakkında birbirinden farklı tam altı ayrı ihtimalden bahsediyor: Bunların hepsini Keşşaf tefsirinde "kile" ile tabir ediyor. Şimdi bu altı ihtimale bakalım:

- 1) İlahi emir ve nehiyer aldı Rabbinden.
- 2) İmamet ve Kabenin temizliği görevini aldı Rabbinden.
- 3) Beşi başta, beşi bedende olan temizliğe dair emirler aldı: a-baştakiler: saçları ayırmak b-bıyıkları kısaltmak, c-sivak yapmak d-mazmaza yapmak e-istinşak yapmak. Bedende olanlar: a-sünnet olmak b-etek altını temizlemek c-istinca yapmak d-tırnakları kesmek e-koltuk altını temizlemek.
- 4) Hz. İbrahim'i İslam'ın 30 hükmü ile imtihan etmesi: 1-Bunlardan on tanesi Beraat suresinde (Tevbe suresi 122 den başlayan) ayetlerdir: et-taibune'l abidune... 2-on tanesi Ahzab suresinde 35. Ayetten itibaren inne'-İmuslimine ve'l muslimat... 3-on tanesi de Muminun suresindekilerdir. ellezine hum fi salatihim haşiuun...
- 5) Hac menasikine dair emirler aldı Rabbinden: Tavaf, say, remy, ihram vb.
- 6) Hz. İbrahim'i yıldız, ay ve güneşle, oğlunu boğazlamakla, ateşe atılmakla ve hicretle imtihan etmesi gibi.

Bu çok muhkem olan ayetin bu kadar çok ihtimalli, üstelik zayıf görüşlerle tefsiri okuyucuya ne tür bir katkıda bulunacaktır? Sonra bu kiyleler şayet rivayet ise, rivayetlerin senedi ve ravisi neden belirtilmemiştir? Sonra bu ihtimaller birbirinden bu kadar kopuk ve uzak olabilir mi? Örneğin koltuk altını temizleme ile oğlunu boğazlama ihtimalleri... ya da ateşe atılmak ile tırnakları kesmek... Bu ihtimallerin aynı ayetin anlam örgüsünde, aynı anda, eşit derecede kastedilmeleri mümkün müdür? Ya da saçları ortadan ikiye ayırmak ile ateşe atılmak aynı kişinin imtihan soruları arasında olabilir mi? Görüldüğü gibi bu tefsirde sınır kaybolmuştur. Eğer Zemahşeri tefsirinde ilk anlam veya hac menasiki ihtimali ile yetinseydi kanaatimizce daha saf ve arı, gaye ve hedefi belli, sınırları belirli bir tefsir yapmış olacaktı.

Edebiyatta, belagatta en rahatsız edici şey alakasız önerme, izah ve beyanlarda bulunmaktır. Bir belagat dehası olan Zemahşeri keşke bu kile yani zayıf ihtimallere yer vermeseydi. Kanaatimizce daha tefsirin içinde kalmış daha gai yorum yapmış olacaktı.

Örnek 3

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَىٰ قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَىٰ وَلَكِنَّ لِيَبْتَلِيَٰنِي أَفَلَا آتِيَنَّهُ مِنِّ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَا أَيُّهَا النَّاسُ ادْعُوهُنَّ وَسَمِعْنَ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

"Hani İbrahim, "Rabbim! Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster" demişti. (Allah ona) "İnanmıyor musun?" deyince, "Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için" demişti. "Öyleyse, dört kuş tut. Onları kendine alıştır. Sonra onları parçalayıp her bir parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonra da onları çağır. Sana uçararak gelirler. Bil ki, şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir." (Bakara, 260)

Burada Hz. İbrahim'e 4 tane kuş alması emrediliyor. Zemahşeri bunun tefsirinde birinci ihtimal olarak bu kuşların eğitilerek kendine alıştırılması, sonra onların farklı yerlere bırakıldıktan sonra çağırılması ve onların da bu davete uyarak gelmeleri şeklinde yorumladıktan sonra, ikinci ihtimal olarak da ki bunu ruviye (yani benim görüşüm değil ama birileri de böyle demiş) şeklinde bir bilgiye yer veriyor. Bu rivayete göre bu kuşları kesmiş, tüylerini, kanlarını iç organlarını birbirine karıştırdıktan sonra onları farklı tepelere atmış, sonra onları çağırınca onlar da dirilip gelmişler.¹⁹ Diğer tefsirlerin çoğunda da kuşların kesildiğine dair bilgiler yer almaktadır.²⁰

¹⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, c. I, s. 337-338.

²⁰ İbn Kesir, Ebul-Fida İsmail, *Muhtasar Tefsiru İbn Kesir*, (İhtisar, M. Ali es-Sabuni), Daru'l- Kuranî'l-Kerim, Beyrut, 1981, c. I, s. 207; İbn Abbas, *Tefsiru İbn Abbas*, Çağrı Yay., İstanbul, 1979, c. I, s. 413; Hazin, Alauddin, *Lübabu't-Tevîl fi Meani't-Tenzil*, Çağrı Yay., İstanbul, 1979, c. I, s. 413; Nesefi, Abdullah b. Ahmed, *Medariku't-Tenzil*, Çağrı Yay., İstanbul, 1979, c. I, s. 413; Suyuti, C. –

Burada müfessirin, murad-ı ilahi hakkında ihtimalli yorum yapması, tefsir disiplini açısından isabetli olmamıştır. Çünkü burada muradı ilahi, hem kuşların eğitilmesi sonucu ona uçarak gelmesi, hem kesildikten, parçalara ayrıldıktan sonra çağrıldıklarında ona uçarak gelmeleri olamaz. Bunlardan bir tanesi doğrudur. Kanaatimizce onun rivayet olarak yer verdiği ihtimal (yani kesilmeleri) daha doğrudur. Çünkü bir ayet önce Bakara Sûresi 259. Ayeti bunu göstermektedir.

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ وَانظُرْ إِلَى جَمْرِكَ وَاجْعَلْكَ آيَةً لِلنَّاسِ وَانظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

"Yahut altı üstüne gelmiş (ıpsız duran) bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi? O, "Allah, burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek (acaba)?" demişti. Bunun üzerine, Allah onu öldürüp yüzyıl ölü bıraktı, sonra diriltti ve ona sordu: "Ne kadar (ölü) kaldın?" O, "Bir gün veya bir günden daha az kaldım" diye cevap verdi. Allah şöyle dedi: "Hayır, yüz sene kaldın. Böyle iken yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamış. Bir de eşeğine bak! (Böyle yapmamız) seni insanlara ibret belgesi kılmamız içindir. (Eşeğin) kemikler(in)e de bak, nasıl onları bir araya getiriyor, sonra onlara nasıl et giydiriyoruz?" Kendisine bütün bunlar apaçık belli olunca, şöyle dedi: "Şimdi, biliyorum ki; şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter."

Burada ölmüş bir eşeğin kemiklerinin nasıl diriltildiğinin sahnesi anlatılmaktadır. Bir ayet önce hem de üzerinden yüz sene geçmiş bir kemik yığınının dirilmesini kabul ettikten²¹ sonra, burada Zemahşeri'nin kuşların kesildikten sonra diriltilmesini istibad etmesi hem Kuran'ın bütünlüğü, hem de bağlam bütünlüğü açısından isabetli değildir. Çünkü bu bir çelişki oluşturur. Bakara suresi 259. Ayetin tefsirinde *وَانظُرْ إِلَى جَمْرِكَ* kısmının tefsirinde hem birbirinden ayrılan kemiklere bak "nasıl birbirinden ayrılmışlar ve çürümüşler" diyor hem de şu yorumu yapıyor. Onun bir eşeği vardı, bağlamıştı, bilgisini verdikten sonra (ve yecuzu en yurade) bu ayetten şu anlamın da kastedilmesi caizdir diyerek "bak eşeğine yerinde sağ salim bağladığın gibi duruyor." Senin yiyeceğinin ve suyunun yüz sene bozulmadan durduğu gibi, bu eşeğin susuz ve yemsiz böyle yüz sene yaşaması en büyük mucizelerdendir.²² Şeklinde tefsir

Mahalli C., *Tefsiru'l- Celaleyn*, s. 44; Meraği, Ahmed Mustafa, *Tefsiru'l-Meraği*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1974, c. III, s. 27; Mevdudi, Ebu'l A'la, *Tefhimu'l-Kuran*, (trc. Muhammed Han Kayani ve arkadaşları), İnsan Yay. İstanbul, 1996, c. I, s. 206; Komisyon, *Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, c. I, s. 414.

²¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, c. I, s. 333-334.

²² Zemahşeri, *Keşşaf*, c. I, s. 335.

ediyor. Zemaşşeri'nin iki kelime önce eşeğin çürümüş kemiklerinden bahsettikten sonra, burada rasyonelliğe kaçıp böyle yorum yapması doğru değildir.

Ayrıca bir cümle sonraki terkibi وَأَنْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ tefsir ederken de şöyle diyor: Bu kemikler o eşeğin de kemikleri olabilir, diğer ölülerin de. Ayette açıkça himar eşek kelimesi zahir olarak zikredildiği halde Zemaşşeri'nin bir ihtimal deyip diğer insan ölülerinin kemiklerini öne çıkarması, ayetin açık ve net anlamına uymamaktadır. "himar" kelimesinin olduğu yerde diğer insan kemiklerini konu edinmek olsa olsa bu mucizeyi olağanlaştırma arzu ve gayretinden başka bir şey değildir.

Aynı şekilde ölmüş eşeğin kemiklerinin canlandığı sahneden bir önceki sahnede de:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الضَّالِّينَ

"Allah, kendisine hükümdarlık verdi diye (şumarıp böbürlenerek) Rabbi hakkında İbrahim ile tartışanı görmedin mi? Hani İbrahim, "Benim Rabbim diriltir, öldürür." demiş; o da, "Ben de diriltir, öldürürüm" demişti. (Bunun üzerine) İbrahim, "Şüphesiz Allah güneşi doğudan getirir, sen de onu batıdan getir" deyince, kâfir şaşırıp kaldı. Zaten Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez." (Bakara, 258) buyrulur.

Çok açık olarak burada konu, bağlam, gaye ve amaç yani maksad ve sınır, "ölüm ve dirilme"dir. Bağlam bu kadar net iken ve bu ayetler böyle peş peşe sırlanmışken, bu eşeğin ölmeden yüz sene yaşadığı şeklinde bir yoruma kapı açmak, ayetlerin yüklü olduğu bütün anlam, maksad ve mesajı buharlaştırmaktadır. Çünkü eşeğin ölmeden yüz sene yemsiz, susuz yaşaması evet bir olağanüstülük içermektedir; ancak bu durum ayetlerin bahsettiği öldükten sonra dirilme tezi -ki Kuran'ın temel davası budur ve bu ayetlerde de bu anlatılıyor- için bir örnek oluşturmamaktadır. Zira ölmemiş eşek dirilmeye nasıl örnek olacaktır. Bu tefsire göre birileri rahatlıkla ortada ölü yok sen dirilmeden bahsediyorsun diyebilir ve bunun cevabı da yoktur.

Burada Zemaşşeri ayetin hedef ve maksadı açısından, tefsirin sınırı içinde kalması gerekirken bu sınırı aklın sınırlarıyla sınırlandırmıştır; bu da kabul edilemez.

Bu kasaba karye Beytül makdis'dir. Buraya uğrayan şahıs da Üzeyir b. Şerhiya'dır. (Ezra b. seraya) İbn Aşur bu kişinin İsrail oğullarına gönderilen peygamberlerden Hezekiel olduğu tespitini tercih etmiştir. Bu peygamber Yeremye ve Danyal ile aynı çağda yaşamıştır. Milattan önce 586 da Kudüs'ü işgal

eden Buhtunnasır Beytul Makdis'i tahrip etmiş halkını da esir ederek Babil'e götürmüştü. Hezeikel yüz sene sonra Üzeyir as zamanında yeniden diriltilmiş ve ona yiyeceklerin bozulmadığı, ölmüş eşeğinin kemiklerinin nasıl diriltildiğini ona göstermişti. "Allah'ın hidayete yönelen kullarını doğru yola kavuşturması ve gerçeği bulmalarını sağlaması üç şekilde olmaktadır: a) Akli deliller getirerek. Hz. İbrahim'in Nemrutla tartışması bunun örneğidir. b) Gerçeğin ve bildirilen vakianın nasıl ve neden ibaret olduğunu göstererek. Hezekiel kıssası da bunun örneğidir. c) Bizzat yaptırarak, yaşatarak, sebep ve sonucu deney halinde göstererek. 260. ayette (yani kuşların diriltilmesi) göreceğimiz olay da bunun örneğidir.²³

260. ayette ise buna benzer olarak "*ve iz kale ibrahimu*" "öğrenerek ve düşünerek kesin bilgiye ulaşmak ilmî yakındır. Hz. İbrahim'le Nemrut arasındaki tartışmada bu yöntem gösterilmiştir; bu aynı zamanda ilahi hidayet bir nevidir. Görerek ve duyu organlarıyla hissederek kesin bilgiye ulaşmak aynî yakındır. Hezekiel ve Üzeyir'le ilgili olayda bu yol gösterilmiştir. Yaparak, yaşayarak, deneyerek, olgunlaşarak kesin bilgiye ulaşmak hakal yakındır. Hz. İbrahim'in öldürüp parçaladığı, sonra çağırınca dirilip gelen kuşlar hadisesi de hakal yakın yoluyla kesin bilgiye ve inanca ulaşmanın örneğidir. Sağlam haber, düşünce ve gözlem yollarıyla elde edilen bilgiler ve bunlara dayanan inançlar da kesindir. Ancak bilgi ve inanç konusu olay veya gerçek, bilen ve inanan tarafından duyu organlarıyla hissedilmedikçe ve daha ileri bir basamak olarak bizzat yaşanmadıkça, oluşun içinde bulunmadıkça kalbin ve zihnin gelgitleri bitmez, vehim kabilinden de olsa aksini düşünme halleri son bulmaz. Bu haller bilmeye de inanmaya da aykırı değildir. Bunlara zarar de vermez, ancak bir itminan eksikliği söz konusu olur. Allah Teâlâ bir büyük peygamberinin talebi üzerine nasıl dirilttiğini, fiilin içine peygamberini de çekerek onun en üst derecedeki itminan haline ulaşmasını sağlamıştır. Allah'ın izniyle öldürülmüş ve parçalanmış kuşların diriltilmesi Allah'ın işidir aziz ve hâkim olan Allah için bu diriltme son derecede basit ve kolay bir iştir."²⁴

"Allah'ın peygamberleriyle olan ilişkisi çok olağanüstü bir yapıdadır. Sıradan bir mümin görevlerini yapmak için gerçekliği kendi gözleriyle görmeye ihtiyaç duymayabilir. Fakat bir peygamber, insanları çağıracağı gerçeklikleri kendi gözleriyle görmelidir ki görevini yapabilsin. Peygamberler tam bir gönül rahatlığı ile kendilerinden emin bir şekilde, sizin sadece tahmin yürütebildiğiniz gerçeklikleri biz gözlerimizle gördük. Siz cahilsiniz. Fakat biz biliyoruz. Siz körsünüz biz görüyoruz diyebilmelidirler. Onlara meleklerin insan şeklinde gelip

²³ Komisyon, *Kuran Yolu*, c. I, s. 411.

²⁴ Komisyon, *Kuran Yolu*, c. I, s. 413.

görünmesinin nedeni de budur. Onlara göklerin ve yerin işleyiş sistemi, cennet, cehennem ve öldükten sonra dirilme apaçık gösterilmiştir. Peygamberlik motivasyonu için bu gerçeklikleri gözleriyle müşahade etmeleri gerekiyordu.”²⁵

Burada çok net olarak ikna için üç yöntem kullanıldığı gözükmektedir. 1. 258. Ayette akli izahlarla ikna 2. 259. Ayette vakıyı göstererek ikna 3. 260. Ayette ise bizatihi peygamberin kendi eliyle gerçekleştirerek ikna yöntemi.

6. Kelami İstidlal Gayesiyle Sınır İhlali

Öte yandan bu bağlamda Bakara 258. Ayetin tefsirinde İbrahim Nemrut tartışmasından bahsediyor. Zemahşeri'nin "mücadelede tartışan kişi delilden delile atlayabilir" şeklinde bir hükümde bulunması doğru olabilir, ancak bu yargıyı, hükmü bu ayetten istidlal yaparak, istinbat etmesi kanaatimizce doğru değildir. Hz. İbrahim'in tartışma yöntemi, mücadele şekli, şüphesiz doğrudur. İbrahim (as) yanlış yapamaz, onun davranışları nebevi bir tavırdır, bu tavır bizim için güzel bir örnektir. İbrahim'de bizim için güzel örnekler vardır. Ancak Ayetin vermek istediği mesaj bu değil, cedel adabını veya usulünü bildirmek değildir. Ayet başka bir mesaj veriyor: Hayat ve ölüm O'nun elindedir. Mülk O'nundur. Dirilip hesap vereceksiniz. O'na teslim olun.

7. Fıkhi İstidlal Amacıyla Hedef ve Sınır İhlali

Fıkıhçılar Nisa suresi 115:

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصَلِّهِ جَهَنَّمَ
وَسَاءَتْ مَصِيرًا

"Kim, kendisine hidayet (doğru yol) besbelli olduktan sonra peygambere karşı çıkar, mü'minlerin yolundan başkasına uyarsa, onu yöneldiği yolda bırakır ve cehenneme sokarız. Orası ne kötü bir varış yeridir." ayetini icmaa delil getirmişlerdir.²⁶ Zemahşeri de bu ayetin icma için bir delil olduğunu ve icmaa uymak sünnete uymak gibidir, Kitaba muhalefet edilemeyeceği gibi icmaa da muhalefet edilemez hükmünü bu ayete dayandırıyor.²⁷

Her şeyden önce bu ayetin bağlamı, Müslüman müçtehitlerin bir görüşte ittifak etmeleri anlamına gelen icma' ile ilgili değildir. Burada bağlam, tamamen

²⁵ Mevdudi, *Tefhimu'l-Kuran*, c. I, s. 206.

²⁶ Serahsi, Ebubekir Muhammed b. Ahmed, *Usulü 's-Serahsi*, Daru'l-Marife, Beyrut, 1997, c. I, s. 307. Bu istidlalin yanlış olduğuna dair bkz. Ebu Muhammed b. Ali İbn Hazm, *el-lhkam, fi Usulü'l-Ahkam*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, trs., c. I, s. 541; bkz. Gazali, Ebu Hamid, Muhammed, *İhyau Ulumi'd-Din*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1985, c. I, s. 328. Geniş bilgi için bkz. Şevkani, Muhammed b. Ali, *İrşadu'l-Fuhul*, Mektebetu Mustafa el-Baz, Mekke, 1997, c. I, s. 267 vd.; detay için bkz. Gıyasettin Arslan, "Kuran Okumalarında Fıkıhçı Perspektif", *Fırat Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ, 2004, c. 9, S. 2, s. 17-18.

²⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, c. I, s. 598-599.

şirk yolları ile hidayet yolunu tercih edenlerin halini ve sonuçlarını anlatmaktan ibarettir. Eğer ayeti böyle anlamazsak; o zaman, icmaa aykırı görüş beyan edenlerin cehennemlik olmaları gerekir. Oysa böyle bir yargı, ne bu ayetin anlamında mevcuttur, ne de meşhur "*Hakim, içtihadında isabet kaydederse iki sevap, yanlış içtihad yaparsa bir sevap kazanır.*" şeklindeki içtihat hadisinin²⁸ anlam örgüsüne uygun düşmektedir. Çünkü içtihat hadisine göre içtihadında hata edene de sevap verilecektir. Neticede icma da içtihatların toplamı sonucunda oluştuğuna göre, muayyen bir görüşte birleşen müçtehitlerin hepsinin içtihatları hatalı olsa bile; onlar söz konusu bu hadis çerçevesinde değil cehennemlik olmak, sevap bile kazanmaktadırlar. Şayet ayeti böyle anlamayacak olursak bu takdirde karşımıza şöyle bir sonuç çıkacaktır: Aralarında icmaı gerçekleştiren bilgilerin tümünün görüşleri yanlış, icmaya aykırı görüş beyan eden bir veya birkaç bilginin içtihadı da doğru olsa bile; onların, çoğunluğun görüşünü paylaşmamaları nedeniyle müşriklerin akıbetine uğramaları yani cehennemi boylamaları kaçınılmaz olacaktır. Böyle bir düşünceyi savunmak ise mümkün değildir. Dolayısıyla bu ayetin icma' ile bir alakası bulunmamaktadır. İcmaa dayanak bulmak için kollektif aklın üstünlüğünden, şura prensibinden veya aklın yolunun birliğinden bahsedilebilir. Ancak bunların yerine mutlak olarak vahiyden delil getirilince bu durumda oldukça zorlama bir yorumla ayet bağlamından koparılmış; ilgisiz bir konuya mesnet kılınmış olmaktadır. Esasen bu, geneli için geçerli olmasa bile, hermenötik anlamda fıkıhçı perspektifin sık sık başvurduğu bir yöntemdir.

Muhammed Gazali, yönetimden hemen sonra bozulan ilim zihniyetinden en çok etkilenen disiplinin fıkıh olduğunu izah ettikten sonra şöyle der: "Aynı durum Kur'an tefsirine de yansdı, fıkıhın formel ve sübjektif zihniyeti, tefsirde Kur'an'ın ruhundan ve gayelerinden uzaklaştırıcı bir formda açığa çıktı. Genel olarak Kur'an'ın ele aldığı konular onları anlayacak ve hayata uygulayacak insanlardan mahrum kaldı. Fıkıh üslubu ve yönteminin Kur'an tefsirine uygulanması yaratıcılık ve keşfe engel olmuş, aynı zamanda hastalığa uygun olmayan bir ilaç olarak kültürümüzü bozmuştur."²⁹

8. Bağlama Dikkat Etmekten Kaynaklanan Sınır İhlali

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

²⁸ Buhari, Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhari*, Daru'l-Fikr, by., trs., Kitabu'l-İ'tisam, 21.

²⁹ Muhammed Gazali, *Kuran'ı Anlamada Yöntem*, Çev. Emrullah İşler, Sor Yayıncılık, Ankara, 1993, s. 115; Arslan, "Kuran Okumalarında Fıkıhçı Perspektif", s. 18.

"Kuşkusuz inananlar, Yahudiler, Hristiyanlar, Sabiiler ve bunlardan Allah'a ve ahiret gününe inanıp yararlı işler yapanlar için rableri katında mükafatları vardır, onlara ne bir korku, ne de bir üzüntü söz konusudur." (Bakara, 62)

Zemahşeri, bu ayetin tefsirinde sadece Yahudi, Nasrani ve Sabii kelimelerinin etimolojisini yapmakla yetinmektedir. Kısmen de sarf nahiv yapmaktadır.³⁰

Oysa bu ayette ana mesaj, "sadece Yahudilerin cennete gireceği" şeklindeki tezi çürütmektir. Verilmek istenen mesaj da budur. Kimi eski tefsirler de Yahudi tekelciliğine değinmemektedir.³¹ Çağdaş müfessirlerimizden Hamdi Yazır ve Süleyman Ateş de Yahudi tekelciliğine değinmiyor.³² Kuran Yolu tefsirinde kurtuluş için Hz Peygambere iman şartı ilavesi yapılmış; ancak yine de Yahudilerin cenneti tekellerine aldıklarına değinilmemiştir.³³

Hakikatte ise "Bu ayet, Yahudilerin, iman ve amelleri ne olursa olsun ebedi kurtuluşun kendi tekellerinde olduğu konusundaki yanlış zanlarını ortadan kaldırmak için burada yer almıştır. Onlar, kendilerinin Allah'la özel bir ilişkileri olduğunu, inançları ne olursa olsun sadece İsrail oğullarından olmaları nedeniyle doğruca cennete gideceklerini ve diğer insanların cehenneme gideceklerini sanıyorlardı. Bu ayette bu yanlış anlama ortadan kaldırılıyor. Allah, ebedi kurtuluşun, kişinin bir gruba mensup olmasına dayanmadığını bilakis kişinin imanına ve iyi amellerine bağlı olduğunu bildiriyor. Allah'ın hükmü bu dünyadaki genel kanaat ve kayıtlara değil, kişinin gerçek değerine dayanacaktır. Bu nedenle onlar Allah'tan gelen hidayeti kabul etmelidirler. Buradaki iman ve amel, ana hatlarıyla vurgulanmış detayları başka ayetlerde tafsil edilmiştir.³⁴

Şu halde buradaki mesaj ırk üstünlüğünü reddetmez, mezhepçiliği reddetmez, hanedancılığı reddetmez, soy sop üstünlüğünü reddetmez, hatta dinsel milliyetçiliği reddetmez. Çünkü o gün mevcut bütün din ve mezhepler zikredilmiş, ölçü olarak tevhid inancı, ahrete inanma ve salih amel gibi değerler öne çıkarılmıştır. Açık mesaj, şu veya bu gruptan olmak değil, hatta inananların bile toptan kurtuluşa layık olmadıkları, bir çırpıda mutlak kurtuluşa eremeyecekleri, inananların içinde gözücüp gerçekte tevhid inancına sahip olmayan, ahrete karşı şüphesi olan ve hayatında hiç salih ameli bulunmayan

³⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, c. I, s. 175

³¹ Taberi, Muhammed b. Cerir, *Tefsiru't-Taberi, Camiul Beyan an Tevili Ayi'l-Kuran*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et Türki, Daru Hecri, 1. Baskı, Kahire, 2001, c. I, s. 359-361; Razi, Fahrudin, *et-Tefsiru'l-Kebir*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1995, c. II, s. 112-113.

³² Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979, c. I, s. 371-375; Süleyman Ateş, *Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1988, c. I, s. 174-176.

³³ Komisyon, *Kuran Yolu*, c. I, s. 133-136.

³⁴ Mevdudi, *Tefhimu'l-Kuran*, c. I, s. 83-84.

kimselerin de tıpkı Yahudi, Hristiyan ve Sabiilerin tabi tutulduğu muameleye tabi tutulacakları, asla herhangi bir iltimas ve imtiyazın söz konusu dahi edilemeyeceğidir. Dolayısıyla formel ve şekilci, gösterişçi, kimlikçi, tekelci dindarlık değil, fakat Allah'ın gerçekten samimi kulu olup ona tevhid doğrultusunda inananların ve bu imanla salih amel işleyenlerin kurtuluşa erebileceği mesajı verilmiştir. Burada saklı bir diğer mesaj da, salt herhangi bir dinî kimlikle ortaya çıkma ile sadece isim takma ile Allah'ın rızasına ulaşamayacağı ve kurtuluşa erişilemeyeceğidir.

Bağlam "*nahnu ebnaullah*" diyen Yahudilerdir. Burada bağlama dikkat edilmediğinden hedef ve sınır netleşmemiştir.

Sonuç

Görebildiğimiz kadarıyla Zemahşeri, dil ağırlıklı tefsir yapmıştır. Evet, Kuran Arap dili ile nazil olmuştur; dil olmadan onu anlamak ve tefsir etmek de mümkün değildir; ancak onun yüklü olduğu anlamların, mesajların hepsini dil kuralları veya belagat izahlarında aramak da doğru değildir. Onun yüce mesajları Arabi belagat zarfıyla sunulmuş olabilir; ancak onun çok daha büyük, derin ve hikmetli anlamları vardır. Bu yüzden onun derin manalarını anlamak ve anlatmak durumunda olanlar Kuran'ın hedef ve gayelerini, yani murad-ı ilahiye de net olarak fıkıh etmeye çalışmalıdırlar. Bu anlamda maksat ve gayesi anlaşılmayan hiçbir ayetin tefsirinin tam ve doğru yapıldığı iddia edilemez. Dolayısıyla tefsirin sınır ve hedeflerini gaye ve maksat ölçüğünde aramalıyız. Esasen edebi sanat dediğimiz belagat da bunu gerektirmektedir.

Müfessirimiz Zemahşeri, belagi izahlarda ne icaz ne de itnab yapmamış, tam bir müsavat yapmıştır. Bununla beraber zaman zaman gaye ve sınır ihlalleri de yapmıştır. Öte yandan, çok olmasa da hatırı sayılır miktarda ideolojik ve mezhebi yorumlarda bulunmuştur. Ana ölçü ideoloji olunca, artık müfessirin ayetin hedef ve gayesi, maksadı ve sınırına dikkat etmeyeceği tecrübelerle sabittir. Çünkü mezhepçi ve ideolojik okuma yorumcuyu geniş ufuktan bakmaktan alıkoyar. "kullu hizbin bima ledeyhim ferihun" fehvasınca herkes kendi hizbine ve ideolojisine göre ayetleri yontmaya başlar. Bu durumda da ayetin anlamı, hedefi ve gayesi göz ardı edilir. Çünkü muharrik güç artık ilahi muradın keşf ve beyanı değil, tam tersine bir ideolojinin haklılığını ortaya koymaktır. Yine, görüldü ki Zemahşeri müteşabih ayetlere muhkem ayetler gibi, muhkem ayetlere de müteşabih, ayetler gibi yaklaşabilmiştir.

Son olarak, Kitab'ı samimi ve dürüst olarak, eğip bükmeden sağa sola çekmeden olduğu gibi, nasıl anlaşılması gerekiyorsa öyle anlamalıyız. Kitab'ı şahıs, mezhep veya ideolojik olarak değil, dil, edebiyat, belagat, ilim, akıl, mantık,

tarih, sosyoloji vs. kriterleri ışığında bütün yönleriyle ancak kendi tabiatına göre anlamalı ve anlamlandırmalıyız, ve yine onu, onun kendi ana gaye ve asıl hedefleri doğrultusunda anlamalı ve anlatmalıyız. Bu ana gaye ve hedefleri de Kuran'ın kendi mübin ayetlerinde gayet açık ve net olarak bulabiliriz.

Kaynakça

- Ateş, Süleyman, *Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1988.
- Arslan, Gıyasettin, "Kuran Okumalarında Fıkıhçı Perspektif", *Fırat Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ, 2004, C, 9, S, 2.
- Beydavi, Abdullah b. Ömer, *Envaru't-Tenzil*, (Mecmau't-Tefasir içinde) Çağrı Yay., İstanbul, 1979.
- Buhari, Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhari*, Daru'l-Fikr, by., trs.
- İbn Abbas, Abdullah, *Tefsiru İbn Abbas*, (Mecmau't-Tefasir içinde) Çağrı Yay., İstanbul, 1979.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed b. Ali, *el-İhkam, fi Usuli'l-Ahkâm*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, trs.
- İbn Kesir, Ebul-Fida İsmail, *Muhtasar Tefsiru İbn Kesir*, (İhtisar, M. Ali es-Sabuni), Daru'l-Kurani'l-Kerim, Beyrut, 1981.
- Gazali, Ebu Hamid, Muhammed, *İhyau Ulumi 'd-Din*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1985.
- Gazali, Muhammed, *Kuran'ı Anlamada Yöntem*, Çev. Emrullah İşler, Sor Yayıncılık, Ankara 1993.
- Hazin, Alaaddin, *Lübabu't-Tevil fi Meani't-Tenzil*, (Mecmau't-Tefasir içinde) Çağrı Yay., İstanbul, 1979.
- Komisyon, *Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007.
- Meraği, Ahmed Mustafa, *Tefsiru'l-Meraği*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1974.
- Mevdudi, Ebu'l A'la, *Tefhimu'l-Kuran*, (trc. Muhammed Han Kayani ve arkadaşları) İnsan Yayınları, İstanbul, 1996.
- Nesefi, Abdullah b. Ahmed, *Medariku't-Tenzil*, (Mecmau't-Tefasir içinde) Çağrı Yay., İstanbul, 1979.
- Öztürk, Mustafa, *Tefsirin Halleri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013.
- Suyuti, C. – Mahalli C., *Tefsiru'l- Celaleyn*, Muessesetu'r-Reyyan, Beyrut, 2010.
- Serahsi, Ebubekir Muhammed b. Ahmed, *Usulii 's-Serahsi*, Daru'l-Marife, Beyrut, 1997.
- Şevkani, Muhammed b. Ali, *İrşadu'l-Fuhul*, Mektebetu Mustafa el-Baz, Mekke, 1997.
- Taberi, Muhammed b. Cerir, *Tefsiru't-Taberi, Camiul Beyan an Tevili Ayi'l-Kuran*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et Türki, Daru Hecr, 1. Baskı, Kahire, 2001.
- Razi, Fahrudin, *et-Tefsiru'l-Kebir*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1995.
- Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979.

Zehebi, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Mufessirun*, Daru'l-Erkam, Beyrut, trs.
Zemaşeri, Mahmud b. Ömer el-Harezmi, *el-Keşşaf*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut,
2001.